

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 25, Sayı: 43, Ocak-Haziran 2020

İMAM-I ŞÂFİİ'NİN DİVANINDA BİR SÖZ SANATI OLARAK
TEŞBİH-İ ZİMNÎ

THE IMPLICIT SIMILE AS A RHETORIC IN IMAM AL-SHĀFĪ'S DIWAN

Doç. Dr. Adnan ARSLAN

adnan.arslan@bilecik.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3989-6612

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgâti Ana Bilim Dalı
Bilecik/Türkiye

Atıf@ Arslan, Adnan. "İmam-ı Şafîî'nin Divanında Bir Söz Sanatı Olarak Teşbih-i Zımnî". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2020): 61-74

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 10 Aralık 2019 / 10 December 2019
Kabul Tarihi / Accepted : 11 Haziran 2020 / 11 June 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran 2020 / 15 June 2020
Sayı – Issue : 43
Sayfa / Pages : 61-74
DOI :10.30623/harranilahiyatdergisi.657639

Öz

Arap dili ilimlerinden olan beyân ilminin temel konuları arasında yer alan “teşbih”, tüm çeşitleri ile maksadı en güzel bir şekilde ifade etmek için bir bakıma “sunum estetiği” sunan çekici bir anlatım üslubudur. Teşbih kendi içinde; mürsel, müekked, mücmel, mufassal vs. kısımlara ayrılmaktadır. Benzetilen ve benzeyenin zikredilip zikredilmemesi gibi hususlar, teşbih konusunun esasta bir, yöntemde muhtelif dallarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu teşbih yöntemlerinden birisi de *zımnî/kapalı teşbih* olarak karşımıza çıkmaktadır. Teşbih unsurlarından müşebbeh, müşebbehün bih ve vechü’ş-şebeh’in hiç birisi zikredilmeden yapılan bu teşbih yöntemi, adından da anlaşıldığı gibi telmih yoluyla varlığını hissettirmekte ve kendisini gizlemektedir. Muhatabı etki gücünü çoğu zaman gizem ve sıra dışılıktan alan edebî dil açısından böyle bir teşbih türü özellikle şairler tarafından değer görmüştür. İslam ilim geleneği içerisinde tartışmasız en büyük isimlerden birisi de İmam-ı Şâfiî olarak bilinen Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî’dir. Usulcü oluşunun yanı sıra şairliği ile de tanınan Muhammed b. İdrîs’in şiirleri dilden dile korunarak aktarılmış ve divan halinde basılmıştır. Bir şair olarak İmam-ı Şâfiî’nin divanında dikkat çekecek yoğunlukta *zımnî/kapalı teşbih* türüne rastlanılmaktadır. Bu makale şairin divanını “kapalı teşbih” açısından inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâğâti, İmam-ı Şâfiî, Klasik Arap Şiiri, Kapalı/Zımnî Teşbih, Telmih.

Abstract

The simile, which is one of the main subjects of the Arabian rhetoric, is a valuable narrative style that enables certain varieties of beautiful presentation while expressing the purpose. The simile has some sub-genres. Debates over whether the simulated and similar should be mentioned or not have led to the emergence of a number of sub-genres of the simile, which, in fact, is one and single in principle. One of these sub-genres is the implicit / closed method. As the name suggests, in this method, none of the elements of similes is directly mentioned. But, although it conceals itself, it makes its existence felt through references. This form of simile is particularly valued by poets since it often takes its power of influencing the interlocutor from language’s mysteries and extraordinariness. One of the distinguished names in the Islamic scholarly tradition is Abū ‘Abdillâh Muhammad Ibn Idrîs al-Shâfiî. His poems were orally recited all over the world and then printed as a Diwan. In his Diwan, numerous examples of implied / closed simile can be encountered. In these contexts, this study will examine the poet's diwan in terms of closed simile.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-Shâfiî, Classical Arab Poetry, Implicit simile, Reference.

Giriş

Edebiyattaki teşbih, *kısaca bir ya da birkaç şeyin arasında benzetme amacıyla ilgi kurulmasıdır*.¹ Sözlük anlamı شَبِيه fiilinin tef'il babının mastarı olmakla “benzetmek” yahut “benzerlik kurmak” anlamına gelen teşbih², istilahi bir terim olarak *bir şeyin herhangi bir başka şeyle anlamca müşterek oluşunu* ifade etmektedir.³ Muhataba onun açısından sisli, perdeli ya da girift bir manayı aktarmak istenildiğinde bunu, yine onun dünyasında daha belirgin ve daha toplu somut imgeler canlandırmak için kullanılır. Görünen ve kolaylıkla bilinen şeylerle, anlatmak istediğimiz nesne ve olguların *ortak yönlerini*⁴ tespit edip müphem yahut meçhulü malumun nitelikleriyle zihne yakınlaştırırız. Özellikle soyut olan kavramların açıklanmasında örneklerin verilmesi buna benzemektedir. Anlatılmak istenen kavram ve kuramlar soyut olduğu için onların somut dünyada izdüşümleri olan tatbikleri sanki birer teşbih sanatına örnektir. Yerçekimi yasasını formülle anlattıktan sonra elinize aldığınız bir cismin yere düşüşünü göstermeniz gibi bir şeydir teşbih. Muhatapça meçhul olan bir “yasa”yı malum olan “düşme” ile kolayca anlatmak gibi şair, örneğin; halifenin cömertliğini sağanak yağmurla, sevgilinin güldüğündeki yüz parlaklığını dolunayla, komutanın savaşta askerlerine emir vermesini aslan kükremesiyle anlatmaktadır. Zira soyut olan cömertlik, güzellik ve cesaret gibi sıfatlar somut olan yağmur, dolunay ve aslan ile daha net bir görüntü haline getirilmektedir.⁵ *Dolayısıyla teşbih, görünürde birbirine zıt ve birbirinden farklı olan şeyler arasında zaten var olan ilişkiyi ortaya çıkarmaktır*.⁶

Bu makalede adı fıkhıdaki otoritesiyle anılan İmam-ı Şâfiî'nin (öl. 204/820) divanındaki teşbih örnekleri incelenecektir.⁷ Şiir dendiğinde doğa

¹ Doğan Aksan'a göre teşbih/benzetme şu şekilde tanımlanmaktadır: Benzetme, bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesneden, bir başka eylemden yararlanarak, onu anımsatma yoluyla gerçekleştirilir. Doğan Aksan, *Anlambilim*, 4. Basım, (Ankara: Engin Yayınevi, 2006), 61.

² Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (Beyrut: Muesesetu'r-risâle, 1998), 1248

³ el-Hatîb Celâluddin Muhammed b. 'Abdirrahmân Kazvînî, *el-İdâh fî ulûmi'l-belâga*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2003), 164.

⁴ Sa'dedîn et-Teftâzânî, *Muhtasarul-meânî fi'l-belâga*, (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2016), 145

⁵ Zafer Kızıklı, “Edebi Bir Sanat Olarak Arap Belagatinde Teşbih”, *Dini Araştırmalar* 9/27 (Ocak Nisan 2007), 228.

⁶ Süleyman Koçak, “Kur'an Deyimlerinde Teşbihin Temel Özellikleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/4 (2007), 346.

⁷ İmam-ı Şâfiî hayatı, eserleri ve mezhebi görüşleri hakkında pek çok müstakil çalışma bulunmaktadır. Bunlar hakkında ayrıntı için bk. Bilal Aybakan, “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı*

olarak söz sanatları ve anlatım teknikleri akla gelmektedir ve bu sanatlardan birisi de beklenildiği gibi teşbihtir. Ancak söz konusu İmam-ı Şâfiî'nin divanı olduğunda teşbih türleri içerisinde birisinin diğer teşbih çeşitleri hatta söz sanatlarına göre daha yoğun kullanıldığı dikkatimizi çekmiştir. Divan üzerine yaptığımız ön okuma bize şairin teşbih türleri içerisinde *zimnî/kapalı teşbihe* sıklıkla başvurduğu fikrini uyandırmıştır. Burada şairin şiirlerinde “zimnî teşbih” örneklerine yoğun bir şekilde yer verdiğine dair örnekler verilecek ve onun şiirlerinin “kalıcı” oluşu ile bu tür teşbih kullanımlarındaki ustalığı arasında bir ilişki olup olmadığı hakkında bir kanaat ele alınacaktır.

1. Zimnî/Kapalı Teşbih

Bilinen teşbih öğelerinin kullanılmadığı ve cümlede bir benzetmenin var olduğunu ancak telmih/işaret yoluyla anlaşılan teşbih türüdür. Açıkta müşebbeh ve müşebbeh bih zikredilmeden ve vechü' ş-şebeh ve teşbih edatının da sarih olarak söylenmediği bu tür bir benzetmede, önce bir yargı ortaya konulmakta ve sonrasında ise bu yargının mümkün olduğu başka bir benzer durum ile gösterilmektedir. Dolayısıyla bir teşbih olduğu için de belâgat kaynaklarında zimnî teşbih olarak tanımlanmaktadır.⁸

عَلَا فَمَا يَسْتَقِرُّ الْمَالُ فِي يَدِهِ وَكَيْفَ تُمَسِكُ مَاءَ فُئَّةِ الْجَبَلِ

Yüceldi ve artık mal elinde durmuyor.

Dağların zirvesi nasıl su tutsun.

Yukarıdaki örnekte ilk olarak övülen kişinin cömertliğinden dolayı elinde mal durmadığı anlatılmıştır. Daha sonra bu yüce kişi, dağların yüksek yerlerine benzetilmiştir. Kişi “müşebbeh”, dağın zirvesi ise “müşebbehün bih” olmuştur. Benzetme yönü ise “yükseklik”tir. Ancak buradaki teşbih unsurlarının hiçbirisi açık olarak zikredilmemekte cümlenin bağlamından anlaşılacaktır. Diğer bir örnek ise Ebû Firâs el-Hamdânî'ye (öl. 357/968) aittir:

İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223-233. Araştırma konumuzla alakalı olarak bilgi hakkında bk. Tacettin Uzun, “İmam Şâfiî'nin Edebi Kişiliği Üzerine”, *Marife* 2/1 (Bahar 2002), 213-218; Orhan Oğuz, Serkut Mustafa Dabbagh, “İmam Şâfiî Divanında İlim”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (Mart 2019), 215-223.

⁸ Avnullah Enes Ateş, *Kur'an Yorumunda Beyan İlmi* (İstanbul: Kitabı Yayınları, 2018), 39. Bu tür teşbih hakkında müstakil çalışmalar için bk. Muhammed Fevâz Arsân Ganâm, “et-Teşbihu'd-dimnî”, *Câmiatu'l-Bulkâ et-tatbîkiyye kulliyetu'z-Zerkâ el-Câmiyye* (Ocak 2018), 1-30; Asvânî, Dirâse tahlîliyye belâğîyye anî't-teşbih'd-dimnî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Omar Abdurrahmân es-Sârîsî, “et-Teşbihu'd-dimnî ve evveliyâtuhû fi'ş-şi'ri'l-Abbâsi el-Mutenebbî nemûzecen”, *Mecelletu mecmâi'l-Lugati'l-Arabiyye bi-Dimaşk* 84/3, (721-748)

و فِي اللَّيْلَةِ الظُّلْمَاءِ يَفْتَقِدُ البَدْرُ   سَيَدُكُرْنِي قَوِي إِذَا جَدَّ جُدُّهُم

Kavmim beni işleri iyice sarpa sardıkça anacak.

Zira zifiri karanlık gecede ay aranır.⁹

Burada da şair musibet anını geceye, kendisini ise dolunaya benzetmiştir. Dizenin ilk kısmında iddiasında bulunduğu “beni arayacaklar” hükmü “gece karanlığında ay ışığına ihtiyaç duymaları” ile delillendirilmiştir. Ancak görüldüğü gibi teşbihin bilindik öğeleri zikredilmemiş “zımnî” olarak akla havale edilmiştir.

لَا تَحْقِرَنَّ صَغِيرًا فِي مَخَاصِمَةٍ إِنَّ البُعْضَ نُذِي مُقَلَّةِ الأَسَدِ

Düşmanlıkta küçük olanı hafife alma;

zira sivrisinek aslanın gözünü kana boyar.¹⁰

Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'ye (öl. 354/965) isnat edilen bu şiirde, mücadele hayatında insanların kimi zaman hasımlarını kolaylıkla alt edilecek küçüklükte görmekle hataya düştükleri ifade edilmektedir. Hâlbuki aslan karşısında güç ve kütle bakımından oldukça zayıf ve küçük olan bir sivrisinek aslanın gözüne iğnesini batırdığında onu aciz bırakabilmektedir. Bu örnekte de fark edileceği gibi hafife alınan kişi müşebbeh, sivrisinek ise müşebbehün bihtir. Vechü'ş-şebeh ise küçük bir sineğin büyük işler yapabilmesidir. Bu şiirde sarih olarak değil telmih yoluyla teşbih yapılmıştır.

2. İmam-ı Şâfiî'nin Şiirlerinde Zımnî Teşbih Örnekleri

İmam-ı Şâfiî'nin divanına genel olarak bakıldığında yaşadığı toplumun ahlakî sorunlarıyla ilgilenen bir hikmet şairi dikkat çekmektedir. İlme adanmış bir ömrün hayat tecrübeleri manzum bir edebî form içinde aktarılmak istenmiştir. Çoğunluğu ilim talebelerine yönelik tavsiyelerden müteşekkil olan divanda şairin öğütleri, yukarıda belirtildiği gibi teşbih türlerinden olan zımnî teşbih kullanılarak aktarılmıştır. Şairin zımnî teşbihi kullanarak yapmış olduğu tavsiyelerin önemli bir kısmı sosyal ilişkileri sağlıklı yürütebilme prensiplerine dairdir. Burada şairin bu sosyal ilkeleri şiir formunda nasıl takdim ettiği zımnî teşbih bağlamında irdelenecektir. Burada ele alınacak olan beyitler şairin zımnî teşbihi etkili bir şekilde kullandığını düşündüğümüz şiirlerinden seçilmiştir.

⁹ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. abdüsselâm el-Cirûvî et-Tâdillî, *el-Hamâsetu'l-Mağribiyye*, thk. Muhammed Ridvân ed-Dâye, (Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muâsır, 1991), 723.

¹⁰ Ahmed el-Hâşimî, *es-Sihru'l-helâl fi'l-hikmeti ve'l-emsâl*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.), 51.

Temas halinde olduğumuz kimselerle sosyal ilişkilerimizde dikkat etmemiz gereken prensipler vardır. Zaten Sünnet-i Seniyye'nin önemli bir kısmı “beşerî” ilişkilerimizi tanzim eden kutlu ilkeler vaz etmektedir.¹¹ İnsanlarla alışverişlerimizde ve kurduğumuz dostluklarda onların mizaçlarını göz önünde bulundurarak davranış göstermek en selametli olanıdır. Buna binaen bu meyanda pek çok nebevî tavsiyeler bulunmaktadır. Aynı davranış örneğini herkesten beklememek ve karakter hususunda bireysel farklılıkların bulunabileceğini göz ardı etmemek gerektir. İmam-ı Şâfiî'nin şu dizesi buna güzel bir örneklik teşkil etmektedir:

وَلَا تُزِجُ السَّمَاخَةَ مِنْ بَجِيلٍ   فَمَا فِي النَّارِ لِلظَّمَانِ مَاءٌ

Cimri olandan cömertlik bekleme;

*susayan kimse için ateşin içinde su olmaz.*¹²

Genel bir ahlâk ilkesi olarak Müslümanın sahip olması gereken ahlâkî erdemlerden birisi de cömertliktir. Eli açık olup çevresindeki dostlarına izzet ü ikramda bulunmaya dair teşvik edici pek çok hadis ve kelam-ı kibar bulunmaktadır. Ancak şu kadar var ki kimileri de eli sıkı olmaya yaradılışça eğilimlidir. Cimri olmamak için Arapça “buhl” denilen tamahkâr karakterleri ile mücadele etmek onların imtihanıdır. İmam-ı Şâfiî bu mizaçta kimselerden cömertlik ve eli açıklık beklemenin doğru bir davranış olmadığını ifade etmektedir. Yukarıdaki dizede cimri tabiatlı kişi ateşe, yardıma muhtaç kişi de susuz kimseye benzetilmiştir. Şair cimriden cömertlik beklemenin ateşten su beklemek gibi anlamsız olduğuna telmihte¹³ bulunmaktadır. Telmihten diyoruz; çünkü şairin bu dizesinde teşbih öğelerinden hiçbirisi kullanılmamıştır.

Yaşadığımız toplumda kimi zaman istemesek de iletişim içinde olmak zorunda kaldığımız kişiler bulunabilmektedir. İş hayatı ya da akrabalık gibi bağlardan dolayı irtibatımızı koparamadığımız bu kişilerin gerek kötü alışkanlıkları gerekse ahlâkî zaafı bizi onlara karşı temkinli olmayı zorunlu kılmaktadır. Bir münker/kötülük görüldüğünde onu bir şekilde düzeltmeye çalışma gayretine teşvik eden¹⁴ ve her mümine yetkili olduğu sahada

¹¹ Sünnetin sosyal ilişkileri tanzim eden yönü açısından kapsamlı bir çalışma için bk. Muhammed Mûsâ Fethî et-Turk, *el-Menhecu'n-nebevî fî binâi'l-alakâti'l-ictimâiyye dirasetun mevdûiyye*, (Yüksek Lisans Tezi: Câmiatu'l-Ezher, 2018).

¹² Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *Dîvânü'l-İmâmi's-Şâfiî*, haz. Muhammed İbrâhîm Selîm (Kahire: Mektebetu İbn Sînâ, ty.), 10.

¹³ Telmihten üstü kapalı anlatım biçimi demektir.

¹⁴ Hadis metni şu şekildedir: "Sizden kim bir münker görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse lisanıyla düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu da imanın en

sorumluluklar yükleyen¹⁵ hadisler her ne kadar yaşadığımızın toplumla hemhal olmamızı gerektirse de kimilerine karşı uzlete girmemiz, mesafe koymamız yine nebevî bir tavsiyedir. Böyle kimselerin kem sözlerine karşılık vermek, her söylediğine kulak asmak ve onlara cevap vermek zorunda kaldığını düşünmek isabetli bir davranış değildir. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla şair kendi döneminde böyle deneyimler yaşamış ve hayat ona şu ilkeleri ders vermiştir:

قَلْ بِمَا شِئْتَ فِي مَسَبَّةٍ عَرْضِي   فَسَكُوتِي عَنِ اللَّئِيمِ جَوَابِ
مَا أَنَا عَادِمٌ الْجَوَابِ وَلَكِنْ   مَا صَهَّرَ الْأَسَدَ أَنْ تَنْحَبَّ الْكِلَابُ

Onurumu ağzına almak için dilediğini söyle

Benim sükûtum aşağılık adama cevaptır;

Cevap veremeyecek değilim lakin

Köpeklerin havlaması aslana zarar değildir.¹⁶

Şair, kendisini haksız yere edepsizce kınayanlara karşı sessiz kalmayı tercih etmektedir. Sessiz kalışı söyleyecek sözü ya da mukabele edecek cesareti olmadığından değildir. Bilakis onu bu sessizliğe sevk eden bir hayat gerçeği vardır. O da aslanlara köpek havlamasının hiçbir zarar vermeyişidir. İmam-ı Şâfiî, herhangi bir açıdan mevkice çok üstün olanların, seviyesiz kimselerin sataşmalarına, dalaşmalarına kulak asmaması gerektiğini aslan/köpek teşbihi ile ders vermektedir. Bu teşbihe göre âlimler ormanların asil kralları olan aslanlar gibidir. Başkalarına hakaret edip aşağılayarak değer kazandığını düşünen kimseler ise değersiz havlayan köpeklerle benzetilmektedir. Şair belki de böyle bir teşbihi “köpek gibiler” şeklinde ifade etmeyi nezaketine uygun görmemiş ve hasımlarını zımnî/kapalı bir dille tezyif etmek istemiştir. İmam-ı Şâfiî’nin bu şiirinde nezaket gereği olarak - köpek lafzından dolayı- teşbih-i zımnî’ye başvurduğu düşüncemizi teyit eden şu şiirdir:

يُخَاطِبُنِي السَّفِيهُ بِكُلِّ قُبْحٍ   فَأَكْرَهُ أَنْ أَكُونَ لَهُ مُجِيبًا
يَزِيدُ سَفَاهَةً فَأَزِيدُ حِلْمًا   كَعُودٍ زَادَهُ الْإِحْرَاقُ طِيبًا

zayıf mertebesidir.” Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavûd, (Beyrut: Muesesetu’r-risâle, 1988), 1/542

¹⁵ Hadis metni şu şekildedir: “Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.” Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Edebu’l-Müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrût: Dâru’l-beşâir, 1989), “el-Abdu Râin”, 81 (No. 206).

¹⁶ Şâfiî, *Dîvân*, 30.

Dediler: Sana husumet besledikleri halde sustun; dedim:

Cevap, şer kapısının anahtarıdır.

Cahil ya da ahmak olana susmak şereftir;

Onda onurunu koruman için ıslah da vardır.

Görmez misin aslanlar sessizken ondan korkular;

Köpekler ise havlar durur lakin değersizdir.¹⁹

Konu bağlamında ilk yer verdiğimiz şiire benzer şekilde burada da şair, cahil addettiği kimselerle muhatap olmayı kendi onuruna münafi görmektedir. Ona bu dersi veren hayat gerçeği yine hayvanlar âleminde. Aslanlar güçlü olmalarına rağmen sessizdir; köpekler ise nispeten çok zayıf ve değersiz olmalarına rağmen havlayıp dururlar. Dikkat edilirse burada da şair teşbihini mufassal olarak değil de yine zımnî bir şekilde yapmıştır.

İmam-ı Şâfiî, ilim yolunda çokça seyahat etmiş, hayatının önemli bir kısmını seyahatle geçirmiştir. Fıkhî birikiminin alt yapısını Mekke, Medine, Yemen ve Irak'ta oluşturmuş ve sonrasında ise vefatına kadar yaşadığı Mısır'da bu birikimi geliştirerek görüşlerini derlemiştir.²⁰ Hatta uzun bir süre Bağdat'ta kaldıktan sonra Mısır'a yerleşmiş ve sosyokültürel açıdan bu iki farklı şehrin yapısına vakıf olmuştur.²¹ Dolayısıyla İmam-ı Şâfiî'nin ilmî verimlilik ve zihnî canlılık açısından daha uygun gördüğü husus, ilim ehlinin bir yerde uzun süre kalmamasıdır. Farklı coğrafyalar, yeni kültürler, değişik algı ve anlayışlar ilim erbabının ufkunu açan ve onun genişlik ve derinliğini artıran şeylerdir. Şair hayatına yansıttığı bu düşüncelerini şiir formunda aktarmak istediğinde yine zımnî/kapalı teşbihe başvurmuştur.

إِن سَاحَ ظَابَ وَإِن لَمْ يَجْرَ لَمْ يَطِبْ
وَالسَّهْمُ لَوْ لَا فِرَاقُ الْقَوْسِ لَمْ يُصِبْ
لَمَلَّهَا النَّاسُ مِنْ عَجَمٍ وَمِنْ عَرَبٍ

إِنِّي رَأَيْتُ وَقُوفَ الْمَاءِ يُفْسِدُهُ
وَالْأَسَدُ لَوْ لَا فِرَاقُ الْعَابِ مَا افْتَرَسَتْ
وَالشَّمْسُ لَوْ وَقَفَتْ فِي الْفُلْكِ دَائِمَةً

Görüyorum ki suyun durgun oluşu onun tadını bozmaktadır.

¹⁹ Şâfiî, *Dîvân*, 42.

²⁰ Yunus Araz, "İmam Şâfiî'nin Fıkıh Anlayışındaki Değişim", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2015), 52.

²¹ Fıkıhta Şâfiî doktrininde bu iki farklı fetvalara "kavl-i kadim, kavl-i cedîd" denilmektedir. Söz konusu içtihat farklılığı hakkında bilgi için bk. Abdurrahman Güneş, "İmam Şâfiî'nin Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedîd'inin Oluşmasına Etki Eden Sosyal Faktörler", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Bahar 2019), 169-194.

*Akarsa güzel olur akmazsa kötü.
Aslanlar ormandan ayrılırsa avlanır.
Ok yaydan ayrılmazsa hedefinin vuramaz da.
Güneş eğer sürekli gökyüzünde sabit dursa
Arap, acem herkes ondan sıkılır.²²*

Şairin belirttiği gibi uzun süre sabit bir şekilde bekletilmiş sular zamanla mineral zenginliği ve nefasetini yitirmektedir. Yine aslan yattığı ya da yuva edindiği muhitte durdukça avdan mahrum kalmaktadır. Zira diğer hayvanlar aslanı bir hayatî tehdit olarak gördükleri için ondan uzak yaşamaktadırlar. Benzer şekilde ok da yayda takılı durduğu müddetçe hedefe ulaşmak ve isabet etmekten acizdir. Okun hedefine ulaşabilmesi için yayını terk etmesi gerekmektedir. Aynı şekilde yaşamın vazgeçilmezi olan Güneş, doğuşundan batışına kadar hep yer değiştirdiği ve gece de gözlerden kaybolduğu için özlenmektedir. Eğer güneş sabit, hareketsiz olsaydı ne doğuşunun ne de batışının güzelliği diye bir şeyden bahsedilmeyecekti. İnsanlar aynı noktada sabitlenmiş hareketsiz güneşi güzel bulmayacak sıkılacaklardı.

Şairin tüm bu anlattıkları, şiirinin başında değindiği “seyahat” maksadını vurgulamak için kullandığı argümanlardır. Aynı muhitte, aynı sosyal ortamda uzun yıllar kalan ilim ehli; tadı kalmamış bayat su, yeni fırsatları kaçırmış aç aslan, hedefine varamamış tembel ok ve hiçbir cazibesi kalmamış donuk manzara gibi olmaktadır. Şair ilim ehlinin uzun süre aynı muhitte yaşamasını doğru bulmadığı düşüncesini, başka bir şiirinde benzer minvalde yine zımnî bir teşbih kullanarak ifade etmektedir. Bu kez yerinden ayrılarak değer bulanlar misk-u amber ve göze çekilen sürme/ismittir.

وَلَا تَكُنْ مِنْ فِرَاقٍ لِأَهْلِ فِي حَرِّقٍ	إِرْحَلْ بِنَفْسِكَ مِنْ أَرْضٍ تُضَامُ بِهَا
وَفِي التَّغَرَّبِ مَحْمُولٌ عَلَى الْعُنُقِ	فَالْعَنْبَرِ الْحَامِ رَوْثٌ فِي مَوَاطِنِهِ
تَنْظُرُهُ وَهُوَ مَرِيٌّ عَلَى الطَّرِيقِ	وَالكُّحْلِ نَوْعٌ مِنَ الْأَحْجَارِ
فَصَارَ يُحْمَلُ بَيْنَ الْجَفْنِ وَالْحَدَقِ	لَمَّا تَغَرَّبُ حَازَ الْفَضْلَ أَجْمَعَهُ

*Üzüntü yaşadığın yerlerden çek kendini;
Yakınlarının ayrılığından dolayı çekme hirkat.
Zira ham amber yerinde değersiz iken*

²² Şâfiî, *Dîvân*, 26.

*Gurbete gittiğinde boyunlarda taşınır.
İsmit ise yollara atılmış gördüğün değersiz bir taştır.
Gurbete gittiğinde ise değer kazanır
Gözler ve kirpikler üzerinde taşınır.²³*

Şiirin vermek istediği mesaj bir önceki dizelerde şairin aktardığı düşünceleri ile tamamen örtüşmektedir. O yüzden tekrara düşmemek ve sözü uzatmamak adına yeniden izaha gerek olmadığını düşünüyoruz. Şair aynı mesajı yine kapalı teşbih kullanarak dile getirmektedir. Yerinde öylece duran amber yerinin terk edip işleme girdiği zaman insanların boyunlarına sürülmekte ve değer katmaktadır. Yer altında kayaların arasında değersiz bir taş olan ismitin maddesi yerinden ayrıлып işlendiğinde sürme malzemesi olarak gözler üzerinde yer almakta ve kişiye güzellik katmaktadır. İlim erbabının durumu da böyle olmalıdır.

“Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler.”²⁴ âyetinin ifadesiyle insanlar hayatın sadece zahirini, dış yüzünü görmektedirler. Hayatın içyüzünde, olayların derununda ve yaşananların perde arkasında gizli duran yahut dikkat ve teemmülle keşfedilmeyi bekleyen nice hakikat incileri bulunmaktadır. Şair bu duygularını şu dizeleriyle ifade etmektedir:

الدَّهْرُ يَوْمَانِ: ذَا أَمْنٍ وَ ذَا خَطَرٍ   وَالْعَيْشُ عَيْشَانِ: ذَا صَفْوٍ وَ ذَا كَدَرٍ
أَمَّا تَرَى الْبَحْرَ تَعْلُو فَوْقَهُ جَيْفٌ   وَتَسْتَقِرُّ بِأَقْصَى قَاعِهِ الدَّرْرُ؟!
وَفِي السَّمَاءِ نُجُومٌ لَا عِدَادَ لَهَا   وَلَيْسَ يَكْسِفُ إِلَّا الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ!!

Felek iki gündür: Biri emniyet ve diğeri tehlike içinde

Hayat da ikidir: Biri nimet diğeri de keder.

Görmez misin denizin üstü leşlerle dolu

Fakat en dibinde inciler oturmuş.

Gökyüzünde sayısız yıldız var tutulma olmaz

Ama gördüğün güneş ve ay tutulur.²⁵

²³ Şâfiî, *Dîvân*, 104.

²⁴ er-Rûm, 30/7.

²⁵ Şâfiî, *Dîvân*, 72.

Şaire göre yaşadığımız hayatın bazı günleri ferah ve mutluluk vermekte bazı günleri ise tam aksine keder ve hüznü getirmektedir. Bu hayatın bize görünen halidir. Hâlbuki olayların perde arkasına girildiğinde ve senaryonun satır aralarına bakıldığında bizi şaşırtacak sırların varlığı yavaş yavaş hissedilecektir. Hayatın bu durumu şairin nazarında denize benzemektedir. Denize bakıldığında suyun üzerinde hayvan leşleri, insan atıkları gibi kötü bir manzara görünse de denizin dibinde inciler, mercanlar gibi nice güzellikler saklıdır. Yine gökyüzüne bakıldığında gördüğümüz ve güzel bulduğumuz ay ve güneş manzaraları zaman zaman küsuf (güneş tutulması) ve husufa (ay tutulması) tutulmakta, gizlenmektedir. Hâlbuki gökyüzünü süsleyen şeyler sadece güneş ve ay mıdır? Onlardan sayıca milyonlarca kat daha fazla yıldızlar gökyüzünde muhteşem şekiller ve güzellikler oluşturmaktadır. Küsuf ve hüsûfa hiç uğramayan yıldızların hareket ve sükûnlarında tefekkür edilse hayranlık verici pek çok güzellikler arz-ı endam edecektir. Öyle ise hayatı sadece bir açıdan değerlendirmek, tek bir siyah noktaya takılıp kalmak hatadır. Şairin, yaşamın kötü gibi görünen olumsuzluklarının öte tarafında saklanmış güzellikleri, denizin dibindeki incilere ve gökyüzündeki yıldızlara benzetmesi görüldüğü gibi burada da zımnî/kapalı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu suretle şair okuyucusunun hayal gücünü daha etkin kullanmaktadır. Aktarmak istediği bilgileri doğrudan hemen kendisi sunmamakta, şiiri dinleyen ya da okuyan muhatabının aklî melekelerini kullanmasını istemektedir. Diğer taraftan bu tür bir teşbih yöntemi ile şair, birden fazla manalara yorumlanabilecek müteşabihat benzeri sözler söylemiş olmakla ifadelerine anlam zenginliği katmış bulunmaktadır.

Diğer bir şiirde ise şair, insanların başkaları için değer biçerken kimi zaman yanlış ölçütlerle karar verdiğini ifade etmekte ve zımnî olarak bu yanlışlığı eleştirmektedir.

بِفَلْسٍ لَّكَانَ الْفَلْسُ مِنْهُنَّ أَكْثَرًا	عَلَيَّ ثِيَابٌ لَوْ تَبَاعَ جَمِيعُهَا
نُفُوسُ الْوَرَى كَانَتْ أَجَلَّ وَأَكْبَرًا	فِيهِنَّ نَفْسٌ لَوْ تُقَاسُ بِبَعْضِهَا
إِذَا كَانَ عَضْبًا حَيْثُ وَجَّهَتْهُ قَرَى	مَا ضَرَّ نَضْلَ السَّيْفِ إِخْلَاقُ عِمْدِهِ
فَكَمْ مِنْ حُسَامٍ فِي غِلَافٍ تَكْسَرُ	فَإِنْ تَكُنَّ الْأَيَّامُ أَزْرَتِ بَبْرَتِي

Üzerimde, satılsa bir fels²⁶ bile etmeyecek değerde kıyafetler var.

²⁶ Fels, İslâmîyet'in ilk devirlerinden itibaren basılan bakır veya bronz sikkedir. İbrahim Artuk, "Fels", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12, 309-311.

Ama o elbiseler içinde bir nefis var ki onlarla kıyas edilse bu nefis hepsinden de değerli çıkacaktır.

Kılıcın keskinliğine kınının eskiliği zarar vermez; keskin olduğunda nereye çevirsen keser.

Zaman elbisemi eskitse de nice kılıçlar var ki yırtık kınların içindedir.²⁷

Görüldüğü gibi bu dizelerde İmam-ı Şâfiî, insana “insan olma” ayrıcalığını kazandıran şeyin sırtında yüklendiği elbiseler değil içinde taşıdığı ahlâk ve şahsiyet olduğu vurgusunda bulunmaktadır. Sosyal hayatta karşılaştığımız kişilerin dış görünüşleri ve sahip oldukları maddî imkân ve rütbelere üzerindeki elbiseler gibidir. Kılıcın keskinliğine kınının yırtık oluşu hiç zarar vermediği gibi insanların şahsiyet ve onurlarına da maddî imkânsızlıkların hiçbir zararı yoktur. Şair burada da görüldüğü gibi kişilere şahsiyet kazandıran ahlâkî değerleri keskin bir kılıca, dış görünüş ve maddî imkânları ise kılıcın keskinliği ile hiçbir alakası olmayan kın ve kılıfa benzetmektedir. Teşbihin unsurlarından herhangi birini açık bir şekilde göremediğimiz için buradaki teşbih de zımnî bir teşbih olmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada bir şair olarak Muhammed b. İdrîs’in divanı incelenmiş ve onun şiirlerinde bir söz sanatı olarak zımnî teşbihe sıklıkla başvurmuş olduğu görülmüştür. Kanaatimize göre zımnî teşbih, şairin düşüncelerinin “manzum hikmetli sözler” halinde kalıcılık kazanmasında etkili olmuştur. Zira bu tür bir teşbih anlatılmak istenen mesajı somutlaştırma ve kavratma açısından kolaylık sunmaktadır. Diğer taraftan teşbih unsurlarının gizlenmesi ile de anlama derinlik kazandırmakta ve anlam yelpazesini geniş tutmaktadır. Şairin çoğunlukla didaktik/hikemî şiirleri ihtiva eden divanının sosyal ilişkilere dair olan şiirlerinde başvurduğu zımnî teşbih, içeriğin ikna gücünü artırmaktadır denilebilir.

Kaynakça

- Araz, Yunus. “İmam Şâfiî’nin Fıkıh Anlayışındaki Değişim”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2015).
- Artuk, İbrahim. “Fels”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12, 309-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ateş, Avnullah Enes. *Kur’an Yorumunda Beyan İlmi*. İstanbul: Kitabı Yayınları, 2018.
- Aybakan, Bilal. “Şâfiî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

²⁷ Şâfiî, *Dîvân*, 76.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Edebu'l-Müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrût: Dâru'l-beşâir, 1989.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Muesesetu'r-risâle, 1998.
- Ganâm, Muhammed Fevâz Arsân. "et-Teşbihu'd-dimnî". *Câmiatu'l-Bulkâ et-tatbikiyye kulliyetu'z-Zerkâ el-Câmiyye* (Ocak 2018): 1-30.
- Güneş, Abdurrahman. "İmam Şâfiî'nin Kavli Kadîm ve Kavli Cedîd'inin Oluşmasına Etki Eden Sosyal Faktörler". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Bahar 2019): 169-194.
- Hâşimî, Ahmed. *es-Sihru'l-helâl fi'l-hikmeti ve'l-emsâl*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ty.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-İhsân fî takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb Arnavûd. Beyrut: Muesesetu'r-risâle, 1988.
- Kazvînî, el-Hatîb Celâluddin Muhammed b. 'Abdirrahmân. *el-İdâh fî ulûmi'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003.
- Kızıklı, Zafer. "Edebi Bir Sanat Olarak Arap Belagatinde Teşbih". *Dini Araştırmalar* 9/27 (Ocak Nisan 2007).
- Koçak, Süleyman. "Kur'an Deyimlerinde Teşbihin Temel Özellikleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/4 (2007): 341-370. *Akademik Araştırma Dergisi*
- Oğuz, Orhan. Dabbagh, Serkut Mustafa. "İmam Şâfiî Divanında İlim". *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (Mart 2019): 215-223.
- Sârîsî, Omar Abdurrahmân. "et-Teşbihu'd-dimnî ve evveliyyâtuhû fi'ş-şîri'l-Abbâsî el-Mutenebbî nemûzecen". *Mecelletu mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye bi-Dimaşk* 84/3: 721-748.
- Şarku'l-avsât. "el-Üd abagun şarkî lâ yagîb an sinâati'l-utûr" (4 Ocak 2018), 1. <https://aawsat.com/home/article/1132256/-عن-صناعة-العود-عقب-شرقي-لا-يغيب-عن-صناعة-العود-عقب-الطور>?amp
- Tâdillî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdüsselâm el-Cirûvî. *el-Hamâsetu'l-Mağribiyye*. thk. Muhammed Ridvân ed-Dâye. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muâsir, 1991.
- Teftâzânî, Sa'duddîn. *Muhtasaru'l-meânî fi'l-belâga*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2016.
- Türk, Muhammed Mûsâ Fethî. *el-Menhecu'n-nebevî fî binâi'l-alakâti'l-ictimâiyye dirasetun mevdûiyye*. Yüksek Lisans Tezi: Câmiatu'l-Ezher, 2018.
- Uzun, Tacettin. "İmam Şâfiî'nin Edebi Kişiliği Üzerine". *Marife* 2/1 (Bahar 2002), 213-218.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *Dîvânü'l-İmâmi's-Şâfiî*. haz. Muhammed İbrâhîm Selîm. Kahire: Mektebetu İbn Sînâ, ty.